

“Bu” “şimdi burada olan” demektir. “Nerede bu devlet?” sorulmaması gereken bir sorudur. Soru soruluyorsa, devletin nerede olduğu bilinmiyordur; ancak, yeri sorulan devlet şimdi burada olan devlettir. Yani soru sorulabiliyorsa, hem nerede olduğu bilinmeyen, hem de şimdi burada olan bir devlet olmalı. “Bu”nun belki “sözü geçen” olarak da yorumlanabileceği söylenebilir. Bunu yokumsadığımızda, yani, “bu” yalnızca “şimdi burada olan” olarak düşünüldüğünde “Nerede bu devlet?” sorusu sorulabilir mi? Evet sorulabilmektedir, ama nasıl?

Mimar Sinan’ın kabrinin karşısındaki botanik bahçesinden bir kaç Gingko yemişi toplamıştım. Sardunyalara bulduğu uzun saksıya attım. Bahar geldiğinde önce çekirdek yarıldı ve bir yaprak demeti belirdi. Sonra bu bir dal olarak gelişti; ayrı saksıya aldım. Sonraki sene o dalın ucunda yeni bir yaprak demeti belirdi. O da dala doğru gelişti. Sonraki yıl, dalın gövde olduğu belirginleşti ve gövde de beş-altı yaprak demeti belirdi. Bu böyle gelişip gider. Her dal bir gövdedir, her gövde bir dal. Değişik kesitler alındığında büyükten küçüğe hemen hemen hep aynı biçimle karşılaşıldığında neyin dal neyin gövde olduğu pek ayrılamaz. Hatta bir dal kesilip toprağa dikildiğinde, suya ulaşır kurumazsa, bir gövde olur. “Fraktal” kaos kuramıyla ilgilenenlerin sıklıkla irili ufaklı tüm parçaları ya da parçalarının parçaları bütünün biçiminde olan anlamında kullandıkları bir sözcüktür. Ağaç büyük ölçüde fraktaldır. Ağaç benzeri fraktal bir toplumsal oluşumdan söz edilebilir mi? Ailede gözlemlenebilen örgüyle toplumun genelinde gözlemlenenin aynı olması durumu söz konusu olabilir mi? Yani ailedeki konumların tümü benzer biçimde toplumun genelinde de olabilir mi? Hatta insan bir grup olarak alırsa, bu grupta da toplumun geneli gibi bir örgü gözlenebilir mi? Eğer böyle bir fraktal toplum gözlenebiliyorsa, toplum, alt birimleri ve insan benzer biçimde davranır. Mesela, bilmek her ne demekse, toplumun bildiğini, en ücra köşedeki insan da bilir.

Zor, iktidar ve sermaye birleşik üçüzler değildirler, yani birbirlerinden kuramsal olarak ayrılabilirler, ama pratikte ayrılamayan, yine de birgün “bilim ve teknolojiye gelişmelerle” ayrılabilirliğini düşünebileceğimiz üç ayrı oluşumlardır. Üçüde aynı oluşuma karşılık gelirler. Aynı doğadan yapılan üç ayrı soyutlamadır. Ancak, mekanik düşünülüp, karikatürize

edildiğinde, feodalitede üçü ayrılmış gibidir. Zor feodal lordun elindedir. İktidar, yani zorlama ve rasyonel değerlendirme olmadan insanların yönlendirilip, kullanılması, yani güdülmesi kilisenin elinde gibidir. Sermayeyse tefeci/tüccardadır. Daha yakından bakıldığında feodal lordun yaptıkları salt zor süreçleri değildir, iktidar ve sermaye süreçleri de vardır. Aynı şey kilise ve tefeci/tüccar içinde geçerlidir. Ancak, öne çıkan lord-zor, kilise-iktidar ve tefeci/tüccar-sermaye eşlemeleridir. Lord-kilise-tefeci/tüccar çatışması ya da “denge”si, dışarıdan hissedilir bir müdahale olmaması durumunda lordun üstünlüğünde iniş çıkışlar, gelgitlerle sürüp gider. Dışarıdan içeride bulunanın çok üstünde bir değerli maden girişi olduğunda, ilk kimin eline geçerse geçsin, hızlı giriş yapan zenginliği massetme yeteneğini sağlayan sermaye süreçleri bunun kısa zamanda tefeci/tüccarın elinde toplanmasına olanak verir. Bu hâlihazırdaki egemenlik ilişkilerini altüst eder ve lordla onu devirmekte olan “devrimci” tefeci/tüccar arasında ve üstün gelmekte olan tefeci/tüccarların kendi aralarında kıyasıya çoğu zaman açık ve sıcak savaşım yaşanır. Soysuz olan ve iyi kazanan bir insanın yemeden, içmeden, giyinmeden binlerce yılda üretebileceğini bir yılda elde edebilen tefeci/tüccarın hırsızlığının, dolandırıcılığının ve hortumculuğunun saklanabileceği bir ahlâkı yayması gerekir. Bu ahlâk, zorba olarak karikatürize ettiği lordu ve tutucu olarak gördüğü kiliseyi kötüleyen, kendisini sivil/burjuva, üretici vs. gösteren, emekçileri hırsız durumuna düşüren, emekçiler arasından yükselip kendilerine rakip olmaya kalkanları dolandırıcı ve hortumcu olarak nitelendiren liberal burjuva demokratik değerlerle örülür. Bir bulaşıcı hastalık gibi dünya ölçeğinde insanlara sirayet etmiş olan sermayeci zihin bu liberal burjuva demokratik değerlerin kültleşmesine dayanır.

Sermayeci zihindeki “devlet” ikircikli bir şeydir. Bir yandan zorun örgütlenmesi olarak lordla özdeşleştirilip kötülenir. Diğer yandan sermayenin zordan başka bir şey olmamasından dolayı, istense de vazgeçilemezdir. Sermayeci zihnin “devlet”e yaklaşımının bu giriftliği, örneğin, “devlet”i sivil toplumun, daha uygun bir deyişle, burjuva toplumunun bir nevi ruhu olarak sunan Hegel’de ya da “devlet”i mevzuat ve bürokrasiyle özdeşleştirmeye varabilecek biçimde burjuva toplumunun içindeki bir tüzel kişilik olarak sunan Weber’de gözlenebilir. Herhâlükârda, bu yaklaşımlardaki “devlet” burjuva toplumu öncesinde gözlenmiş olan ya da

burjuva toplumu sonrasında gözlenebilecek olan bir şey değildir. Burjuva toplumu ideal olduğuna göre fiyat etiketi ekmeğin ne kadar kendisindeyse, bu “devlet” de o kadar yaşadığımız dünyadadır.

Osmanlı’yı incelemeye soyunmuş sermayeci zihin “nerede bu devlet?” sorusunun bırakın yerindeliğini, sorunun kendisini bile anlayamamıştır. “Şimdi burada” anlamındaki “bu”yu “sözü geçen” olarak almışlardır. Diyelim ki eski bir tiyatro metni geçti elimize. Metinde Âli diye biri geçmekte. Oyundaki bütün ilişkiler, onunla olan ilişkiyle dolaylanıyor. İki kişi bir şey yapıyor, bir ilişkiye geçiyorken, Âli’nin varlığını hissederek yapıyorlar, ilişkinin içinde Âli’nin de bulunduğu anlaşılıyor. Hatta kimileri Âli’yle doğrudan konuşuyor, ondan bir şeyler istiyor, ona sitem ediyor; kimileri onun adına bir şeyler yapıyor. Ancak, metinde Âli’nin ne bir repliği ne de bir aksiyonu var. Metni oyunlaştırmayı düşünen yönetmenin temel sorunu, sahnede gerçekten Âli diye birinin mi olacağı, olacaksa nasıl biri olacağı, nasıl davranacağı, yoksa pandomim oyuncularının olmayan nesnelere varmış gibi oynamalarında olduğu üzere sahnede ayrıca Âli adında biri olmadığı hâlde oyuncuların o varmış gibi mi yapacaklarıdır. Eğer Âli sahnede olmazsa bu durumda Âli Devlet-i Âliye gibidir ve rahatlıkla “Nerede bu devlet?” diye sorulabilir.

Tarihin Roma İmparatorluğu’yla başladığını, sadece Avrupa’da geçtiğini, diğer yörelerin sonradan buraya peyderpey iştirildiğini sanan liberal burjuva demokratik değerlerle örülüş sermayeci zihin için sermayeci yayılım olarak emperyalizm çok yeni olabilir. Anadolu için bu durum pek de yeni sayılmaz, Hititler döneminde bu yöredeki insanlar emperyalist bir yayılma girişimine kalkışmışlardır. Birçok kez de emperyalist saldırı ve istilaya maruz kalmıştır: Perslerin, Büyük İskender’in, Roma İmparatorluğu’nun. Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmıştır. Batı Roma kısa sürede dağılıp feodaliteye yataklık etmişken, Doğu Roma Osmanlı geleneğine değin Roma İmparatorluğu olarak sürüp gitmiştir. Film çekecek bir yönetmen için Bizans ve Osmanlı birbirinden tamamen farklıdır. Giysileri farklıdır, dilleri farklıdır, mobilyaları farklıdır, tipleri farklıdır. Ancak bu görünüş farklılıklarına yoğunlaşmaktan vazgeçip, yani medyacılığı ya da film yönetmenliğini bir yana bırakıp günlük yaşamın pratiklerine bakıldığında Bizans ve Osmanlı dönemleri ne denli farklıdır?

Osmanlı, önce uçlara Türkmenlerin gönderilmesi, bunların başka egemenlerin topraklarını durmaksızın yağmalayıp, egemenin kuvvetleriyle karşı karşıya gelmeden geri dönmesi ve sonradan Osmanlı ordusunun gelmesiyle ya ilhak ya da zaptın gerçekleşmesiyle yayıldı. Ele geçirilen yerlerde önceki konumlar ve hukuk olabildiğince korunup kayda geçirilirdi. İstanbul alındığında, Roma İmparatorluğu'nun başkentine girildi. Önemli birçok şahsiyet, değerli eserler ve emanetlerin birçoğu İstanbul'dan taşınmıştı. Üstüne üstlük kuşatma ve işgal sırasında kent yıpranmıştı. Yine de kültürüyle, hukukuyla, konumları ve günlük yaşamının birçok ayrıntısıyla, Roma İmparatorluğu'nun bu evrinmiş hâlinin bir bıçakla kazınır gibi kazındığı ve buraya bozkır "kültürsüzlüğü" nün yerleştiği söylenebilir mi? Yoksa Osmanlı İmparatorluğu Roma İmparatorluğu'nu tıkandığı yerden öteye mi taşımıştır?

Osmanlı tarımsal artığın "devlet" tarafından el konulduğu kapalı bir tarım toplumu olarak düşünülmüştür. Bu düşünce her keresinde, düşünenleri çıkmazlara sokmuştur. Hâlbuki tarımsal artılla beslenen kıtalararası ticaret yollarını barındıran, açık bir ticaret toplumu olarak düşünülmesi görüş genişleticidir. Sürekli dışsal olarak verilen doğal kaynak zenginliklerinin bulunmasıyla ateşlenip, bunların sömürülmesiyle süren sermayeci yayılma sürecine, onu bir yapıymışçasına değerlendirip "kapitalizm" diyen, ve "kapitalizm" e insanlığın vardığı varacağı son aşama olarak tapınan sermayeci zihnin kabul etmesi imkansız olsa da, Osmanlı bu hâliyle, "kapitalizm-öncesi" toplum olmaktan çok, "kapitalizm" i de, emperyalizmi de görmüş geçirmiş, olgun bir "kapitalizm-sonrası" toplum gibidir. Sınıfsal yapısı itibarıyla de, ilginç bir görüntü vermektedir. Her açık toplum gibi yöresel zor, iktidar ve sermaye yoğunlaşmalarının aracılık etmesine karşın, sınıf karşıtlıkları toplum içinde

değildir. Osmanlıdaki emekçilerle sömürücü ecnebler arasındadır. İstanbul, Bursa, Ankara, Halep gibi kentlerde sermaye birikimine yorulabilecek insan, zenginlik ve etkinlik yoğunlaşması gözlenmekle birlikte, bunlar zenginliğin biriktiği göller olmaktan çok ticaret akışında nehir genişlemeleri gibi düşünülebilir. Örneğin, İstanbul Latin istilasası sırasında bu ticaret akışının yolu değiştiği için fakirleşirken, İznik ve Selanik payitaht adayları olarak zenginleşmeye başlamıştır.

Osmanlı'nın değerlendirilmelerinde sıkça rastlanan, devlet şunu yaptı, devlet bunu yaptı iddiaları en hafif deyimle saçmadır. Devlet padişah değildir, tersine çokça padişah boğdurmuştur; devlet vezirler değildir, tersine çokça vezir yakmıştır; devlet asker, kadı ya da mülkiyeden olanlar da değildir; çünkü devlet onları oradan oraya sürüp durur. Devlet tüzel bir kişilik de değildir. Devlet herkesin (çoğu kez başka başka) tasavvur ettiği, korktuğu, umut bağladığı bir hayaldir. Gözlenebilecek olanlarsa Bab-ı Âli, devletlü beyler, paşalar, hatunlar ve sairedir. 19. yüzyıldaki düzenlemelere kadar, (ki bunlardan sonra da olup olmadığı tartışmalıdır) hukuki bir kavram olarak "mülkiyet"ten söz edilemez. Ne devletten, ne mülkiyetten söz edilemeyen yer ve zamanda nasıl olur da "devlet mülkiyeti"nden söz edilir. Benzer biçimde birey ve hak burjuva toplumunda olduğu düşünülen şeylerdir. Kimsenin kendisini birey olarak düşünmediği, bireymişcesine davranmadığı, başkaları tarafından bireymiş gibi düşünülüp tavır alınmadığı bir yer ve zamanda bireyden söz edilebilir mi? Hakkın bir hukuk sistemine dayanmaktan çok insanlar arası helalleşmeyle çözülen bir sorun olduğu bir yer ve zamanda hukukun temeli olan haktan söz edilebilir mi? Hâlbuki Osmanlı'da en başından beri köylünün toprağı üzerinde "bireysel tasarruf hakkı" olduğu türünden temelsiz iddialar, "bilimsel" çalışmalarda kaleme alınır. Biri gelip köylünün elinden toprağını zorla alıp işlese, ama dirliğı düzenliğı bozmasa, Devlet-i Âliye'yi tanıyıp, itaat etse, zor durumda kalan köylü 'bireysel tassarruf hakkım' diye ortaya çıkabilir miydi? Köylü, bu sözcüklerle olmasa da, garip, anlaşılmaz bir argümantasyonla "hakkı"ni aramaya kalkabilir. Kadıysa kararını, muhtemelen, tamamen "bireysel tassarruf hakkı" sorunsalının dışında, dengeleme kaygusuna ve yeteneğine bağlı olarak verecektir.

Sözün özü, Avrupa'dan ya da Avrupa uzantısı Kuzey Amerika'dan ya da onun uzantılarından bakarak, atom bombası yapıp insanları külliyen ortadan kaldırma teknolojisini, ya da daha ince biçimde insan ömrünü ve dünyanın kaynaklarını en etkin biçimde har vurup harman savurmanın yollarını hiç geliştirmemiş olmasına karşın, cümle alemde olup bitenin tepeden tırnağa her hücresiyle farkında olan fraktal toplumuyla, sermayeci zihnin öncesinde değil ötesinde olan kültürüyle, Irak'ıyla, Mısır'ıyla, İran'ıyla, Suriye'siyle, Ürdün'üyle, Lübnan'ıyla, Türkiye'siyle uygarlığın kaynağı üzerine ahkâm kesmek, finansman sıkıntısı çekmeyecek projeler olabilirler. Yine de söylemeden edemeyeceğim: Beyhudedir.